

Komparácia exportu služieb krajín V4 so zameraním na cestovný ruch

Ing. Lenka Zemanová¹ - Ing. Jakub Harman²

Comparison of export of services of V4 countries with a focus on tourism

Abstract

International trade and related export services are currently becoming more challenging and a driving force for countries' economic growth. The aim of the scientific paper is to evaluate the export of tourism services, compare their situation and to quantify the economic importance of tourism in the Visegrad region. To achieve this, we examined the development of exports of services and the trade balance of these countries. To determine the link and relevance of the link between the international tourism receipts, GDP and export, an econometric analysis was conducted using the correlation and regression analysis. The paper continues by identifying international tourism receipts generated from the export of services and dividing them into same-day visitors and overnight visitors. Lastly, paper presents an overview of achieved results.

Key words

export, tourism industry, V4 countries

JEL Classification: F 63, Z 32

Received: 29.11.2021 Accepted: 21.3.2022

Úvod

V 21. storočí sú služby hnacím motorom ekonomického rastu vo všetkých sférach obchodnej činnosti, pričom zohrávajú kľúčovú úlohu pri zabezpečovaní udržateľného hospodárskeho rastu krajín a určovaní medzinárodnej konkurencieschopnosti.

Medzinárodný obchod a s ním spojený export služieb je v súčasnosti dôležitým determinantom pre vznik nových pracovných miest a zabezpečovanie ekonomického blahobytu. V dôsledku svetovej globalizácie a technologického vývoja sa tento sektor neustále rozvíja. Rastúci medzinárodný obchod so službami možno zaradiť medzi znaky zvyšujúceho sa blahobytu svetového hospodárstva. Význam exportu a importu služieb sa stáva čoraz viac dôležitejším z medzinárodného hľadiska.

Služby majú nezastupiteľný význam v regióne krajín V4. Služby cestovného ruchu sú špecifické tým, že kým väčšina iných odvetví sa zaoberá relatívne úzkym segmentom pôsobnosti, cestovný ruch má interdisciplinárny charakter, čo v praxi znamená, že spája rôzne odvetvia a tiež zahŕňa viaceré problémy, ktoré možno riešiť spoluprácou. Príklad regionálnej spolupráce krajín V4 možno nájsť v spoločnej marketingovej propagácii pod

¹ Ing. Lenka Zemanová, Ekonomická univerzita v Bratislave, Slovenská republika, email: lenka.zemanova@euba.sk

² Ing. Jakub Harman, Ekonomická univerzita v Bratislave, Slovenská republika, email: jakub.harman@euba.sk

značkou 'Discover Central Europe'. Ide o vyjadrenie snahy o rozvoj regiónu strednej Európy v širšom rámci celoeurópskej integrácie. Krajiny V4 sa prezentujú ako jeden marketingový celok. Cieľom spolupráce je rozvoj príjazdového cestovného ruchu, najmä z geograficky vzdialených destinácií, akými sú USA, Rusko, Japonsko, Čína, India, juhovýchodná Ázia, Južná Kórea či Latinská Amerika (Novacká, 2016).

Predkladaný príspevok ma za úlohu zhodnotiť export služieb so zreteľom na služby cestovného ruchu. Predmet skúmania sú krajiny Vyšehradskej štvorky, ktoré sú si blízke z hľadiska kultúrneho a historického vývoja, ale aj geografickým postavením v rámci Európy. Vyznačujú sa relatívne vysokými príjmami a vysokým indexom ľudského rozvoja. Ak by sme tieto krajiny považovali za jednu ekonomiku, predstavovali by piatu najväčšiu ekonomickú mocnosť v Európe (Sopková, 2017).

Dopad, aký môže mať odvetvie cestovného ruchu na ekonomiku krajiny je rôzny a vo väčšine prípadov ho je pomerne ťažké odhadnúť. Spôsobuje to rozmanitosť vnútroštátnych politík, právny rámec, ale aj stupeň rozvoja odvetvia cestovného ruchu. Možnosť generovať príjmy z tohto odvetvia nezávisí len od geografickej polohy, ale aj od národných politík jednotlivých krajín, ktoré rozhodujú o potenciálnych investíciách do jeho infraštruktúry k zvýšeniu atraktivity krajiny (Loungani, 2017).

1 Prehľad literatúry

Výsledky predchádzajúcich prieskumov naznačujú, že v súčasnosti existuje makroekonomický posun smerom k službám. Sektor služieb patrí medzi najrýchlejšie rastúce odvetvia svetového hospodárstva. Vývoz služieb sa stáva čoraz dôležitejšou štruktúrou exportného portfólia krajiny. Rastúci objem obchodovania so službami je nevyhnutný pre diverzifikáciu konkurencieschopnosti krajín s rôznymi úrovňami rozvoja (Uppenberg, 2010).

Loungani (2017) prostredníctvom analýzy údajov o exportnej štruktúre 192 krajín zistil, že podiel služieb v roku 2014 tvoril viac ako 20% celkového vývozu, zatiaľ čo v roku 1970 to bolo len 9%. Na základe viacerých výskumov sa vedci zhodujú v tom, že export služieb rastie rýchlejšie ako vývoz tovaru. Ďalšie výskumy ukazujú, že podiel služieb na HDP má tendenciu významne stúpať s rastom úrovne príjmu krajiny. V priemere dosahuje približne 77% v krajinách s vysokým príjmom v porovnaní s úrovňou 47% - 54% krajín so stredným a nižším príjmom. Súčasný význam sektoru služieb sa odráža aj na zamestnanosti, kedy možno za posledné dve desaťročia pozorovať značný posun od priemyselnej výroby smerom k službám (Wirtz a Ehret, 2015).

Zistenia globálneho výskumu uskutočneného Konferenciou Spojených národov pre obchod a rozvoj (UNCTAD, 2004) indikujú, že v poslednom desaťročí začal vývoz služieb pre rozvinuté krajiny vykazovať čoraz väčší vplyv na raste HDP. Mishra a kol. (2018) vo svojom výskume založenom na analýze údajov zo 125 krajín odhalili štatisticky významné vzťahy medzi vývozom služieb a HDP na obyvateľa. Vedci sa zhodujú v tom, že HDP na obyvateľa je jedným z faktorov stimulujúcim rozvoj služieb. Zároveň tvrdia, že vývoz obchodu so službami je menej citlivý na hospodárske krízy ako vývoz tovarov.

Prohorovs (2018) preskúmal zmeny, ktoré nastali v exporte služieb európskych krajín v rokoch 2005-2016, počas ktorých sa vývoz služieb zvýšil o 60,1%. Zistil, že existuje

silná pozitívna korelácia medzi mierou rastu vývozu služieb a mierou rastu HDP. Na základe výsledkov dospel k záveru, že najvyššia miera rastu vývozu služieb je charakteristická pre krajiny s nižšou úrovňou ekonomického rozvoja.

Z geografického hľadiska štatistiky ukazujú, že Európa je lídrom v oblasti exportu služieb. V desiatke najväčších svetových exportérov služieb patria dlhodobo krajiny ako Veľká Británia, Nemecko, Francúzsko, Írsko a Holandsko (Knoema, 2020). V súvislosti s exportom služieb je dôležité poznamenať, že vývoz služieb danej krajiny závisí nielen od úrovne jej rozvoja a výšky príjmov, ale aj od jej geografického umiestnenia.

Napriek obrovskému množstvu dostupnej vedeckej literatúry, vedeckých publikácií a prípadových štúdií zaoberajúcimi sa exportom služieb, ktorý slúži ako motor ekonomického rastu krajín môžeme skonštatovať, že neexistuje dostatok empirických výskumov zaoberajúcich sa odvetvím cestovného ruchu ako determinantom ekonomického rastu krajín.

Odhliadnuc od pandémie koronavírusu sa odvetvie cestovného ruchu stalo jednou z najrýchlejšie rastúcich ekonomických aktivít. Tento fakt verifikujú dáta Svetovej organizácie cestovného ruchu a Medzinárodného menového fondu, ktoré ukazujú, že cestovný ruch je jednou z piatich vedúcich ekonomických aktivít v 83% krajín sveta (VujoVIC, 2015).

Cieľ deklarujúci zvýšenie podielu exportu týchto služieb má medzi obchodno-politickými cieľmi krajín opodstatnenie. Cestovný ruch je významným zdrojom zamestnanosti v regiónoch. Vzhľadom na svoj prierezový charakter podporuje rozvoj komplementárnych odvetví akými sú maloobchod, poľnohospodárstvo, rybolov atď. Má tiež potenciál napomôcť k zlepšeniu medziročného salda bilancie služieb. Vyšší počet zahraničných návštevníkov v konečnom dôsledku vyvolá nárast príjmov bilancie služieb cestovného ruchu.

Export služieb sa v kontexte cestovného ruchu rozumie ako príjazdový (zahraničný) cestovný ruch. Má rovnaký účinok ako vývoz tovaru, kedy tovar a služby neprekráčajú hranicu štátu, ale zahraniční návštevníci prichádzajú na územie daného štátu, aby uspokojili svoje potreby za finančné prostriedky, ktoré si so sebou priniesli (Gúčik, 2011). Export služieb v cestovnom ruchu možno preto kvantifikovať aj na základe vygenerovaných príjmov zahraničných návštevníkov prichádzajúcich do krajín V4. Milenkovski a kol. (2016) sa zaoberajú skúmaním príjmov z medzinárodného cestovného ruchu na HDP Macedónska, pričom využívajú komparatívnu analýzu medzi balkánskymi krajinami v oblasti príjmov z medzinárodného cestovného ruchu. Prostredníctvom korelačnej analýzy dospeli k záveru, že existuje závislosť medzi výdavkami prichádzajúcich zahraničných návštevníkov a HDP v skúmanej krajine.

Gúčik (2011) uvádza, že kvantifikovať ekonomický význam cestovného ruchu v krajine je možné prostredníctvom bilancie cestovného ruchu. Pri skúmaní priamych vplyvov cestovného ruchu na platobnú bilanciu, národný dôchodok krajiny či HDP majú osobitný význam príjmy plynúce z výdavkov zahraničných turistov, tzv. neviditeľný export. Neviditeľný export tak napomáha k vytváraniu aktívneho salda platobnej bilancie. Naopak, neviditeľný dovoz, teda výdavky turistov danej krajiny v zahraničí spôsobujú pokles platobnej bilancie. Z uvedeného vyplýva, že platobnej bilancii napomáha cestovný ruch predovšetkým príjmami plynúcimi z výdavkov zahraničných turistov.

Šambronská a Šenková (2015) skúmali výkonnosť cestovného ruchu Slovenska z pohľadu vývoja devízových príjmov a salda. Aj napriek aktívnemu saldu ju hodnotia ako slabú v porovnaní s ostatnými krajinami ako Nemecko, Česko, Poľsko, Veľká Británia či Španielsko. Zároveň dodávajú, že je komplikované kvantifikovať celkový ekonomický prínos cestovného ruchu vzhľadom na fakt, že zasahuje do mnohých odvetví národného hospodárstva. Práve za týmto účelom bol zriadený harmonizovaný systém satelitných účtov cestovného ruchu ako medzinárodne uznávaný rámec pre meranie aktivít a významu cestovného ruchu pre národné ekonomiky.

V súvislosti s exportom služieb cestovného ruchu je dôležité podotknúť, že mnohé krajiny majú zavedené vo svojich politických rámcoch a strategických dokumentoch plány na posilnenie infraštruktúrnej, regulačnej a inštitucionálnej úrovni, avšak len málo krajín rieši cestovný ruch ako odvetvie vývozu. Národnú stratégiu exportu cestovného ruchu, ktorá špecifikuje plán rozvoja a konkurencieschopnosti cestovného ruchu ako exportného sektoru poskytuje ako návod pre implementáciu Svetová organizácia pre cestovný ruch (ITC-UNWTO Strategies, 2017).

2 Metodika práce

Cieľom predkladaného príspevku je zhodnotiť a porovnať export služieb cestovného ruchu krajín V4. Vykonaním analýzy poskytneme prehľad o vývoji medzinárodného obchodu so službami v skúmanom regióne. Z makroekonomického hľadiska budeme prostredníctvom dostupných dát identifikovať význam medzinárodného cestovného ruchu na základe vzťahu medzi HDP, exportom služieb a príjmov cestovného ruchu. Kvantifikovať ekonomický význam cestovného ruchu budeme prostredníctvom platobnej bilancie cestovného ruchu.

Na dosiahnutie stanoveného cieľa sme pre empirický výskum využili sekundárne zdroje informácií dostupné z databáz Medzinárodného obchodného centra UNCTAD, Eurostatu či Svetovej banky. Pre spracovanie predkladanej práce boli pre nás užitočné slovenské a zahraničné vedecké publikácie a štúdie.

Pri spracovaní danej problematiky sme použili viacero metód vedeckého bádania. Prostredníctvom komparácie sme porovnali vývoj medzinárodného cestovného ruchu krajín V4 v skúmanom období. Vďaka metóde kvantitatívneho výskumu sme zozbierali dáta z dostupných databáz a pri kvantifikácii získaných údajov sme využili matematicko-štatistické metódy. Získané výsledky sme následne graficky. Dáta boli zozbierané v štatistickom programe Excel, v ktorom sme realizovali korelačné a regresné analýzy.

Z komparatívneho hľadiska sme export služieb v cestovnom ruchu kvantifikovali na základe vývojových grafov obchodnej a platobnej bilancie v krajinách V4 v časovom období od roku 2008 po rok 2018. V tejto súvislosti sme skúmali aj kauzalitu vývoju týchto služieb a vzájomne sme dynamicky porovnali tieto zistenia v rámci krajín.

Pre bližšie skúmanie problematiky exportu služieb z makroekonomického hľadiska sme vykonali koreláciu medziročnej miery tempa rastu HDP a medziročnej miery vývozu služieb. Využili sme párovú korelačnú analýzu, prostredníctvom ktorej sme vyjadrili korelačný koeficient a určili tak intenzitu závislosti vzťahu medzi dvomi veličinami. Rovnako sme skúmali aj závislosť HDP od príjmov zo zahraničného aktívneho cestovného ruchu.

Inšpiráciou pre vykonané korelačné a regresné analýzy boli už zrealizované vedecké štúdiá, ktoré sa tejto problematike venovali.

V neposlednom rade sme sa v predkladanej práci zaoberali hodnotovým vyjadrením exportu služieb cestovného ruchu, pričom sme kvantifikovali príjmy zo zahraničného aktívneho cestovného ruchu v skúmanom regióne. Pre dosiahnutie porovnateľných údajov sme tiež prepočítali príjmy a výdavky pripadajúce na jedného obyvateľa danej krajiny. Na základe dostupných údajov z harmonizovaného systému turistických satelitných účtov na európskej úrovni sme diverzifikovali výšku príjmov zahraničných jednodňových a viacdňových návštevníkov.

3 Výsledky a diskusia

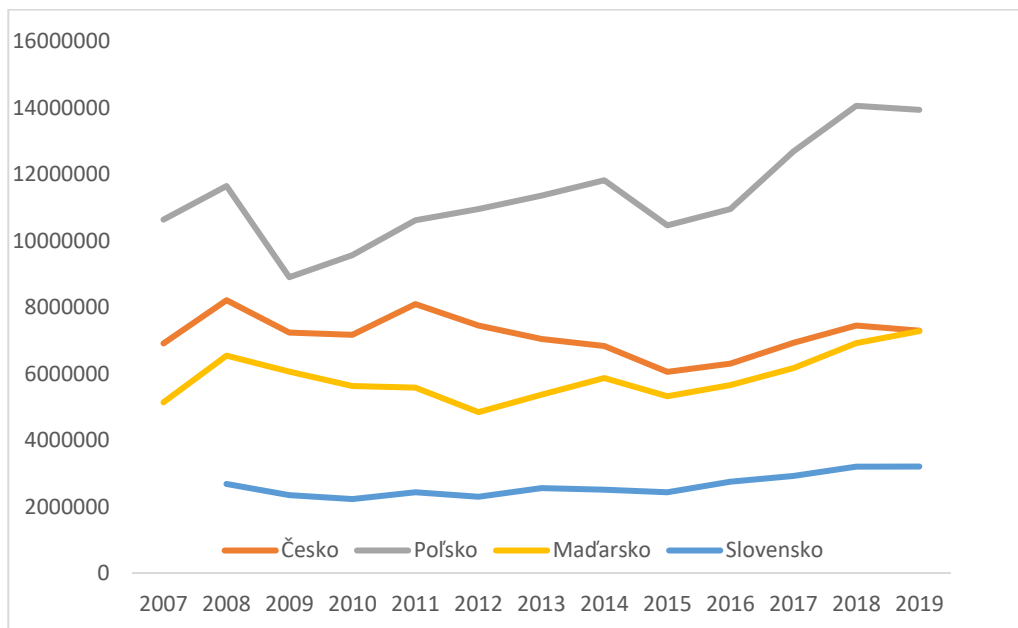
Pre získanie čo najkomplexnejšieho pohľadu na skúmanú problematiku sme skúmali export služieb cestovného ruchu a ich hodnotové vyjadrenie prostredníctvom výdavkov zahraničných turistov krajín Vyšehradskej štvorky, pričom sme sa pokúsili vysvetliť príčinné súvislosti empirického výskumu. Pre získanie dát sme využili databázu Trademap. Pod pojmom služby cestovného ruchu databáza rozlišuje ubytovacie, stravovacie, dopravné a ďalšie služby.

Nasledujúci graf zobrazuje vývoj exportu služieb cestovného ruchu počas jedenásť rokov. Ukazuje zvyšujúci sa význam cestovného ruchu, čo malo za následok medziročný nárast turistov a prenocovaní v skúmanom regióne. Cestovný ruch je odvetvie citlivé na medzinárodné výkyvy, čoho príkladom je finančná kríza v rokoch 2008-2009, ktorá výrazne ovplyvnila objem vývozu a dovozu služieb cestovného ruchu a stlmila ich rastúce tempo. Jej účinky sa zreteľne prejavili v roku 2009, kedy obchod so službami zaznamenal výrazný pokles. V priebehu nasledujúcich rokov pozorujeme prvé známky oživenia obchodu so službami po hospodárskej kríze. Až v roku 2012 s výnimkou Česka boli dosiahnuté hodnoty z obdobia pred jej začiatkom.

Najvyššie hodnoty dosahuje dlhodobo Poľsko, čo znamená, že najviac finančných prostriedkov minuli zahraniční návštevníci práve v tejto krajine. Vývoj cestovného ruchu Slovenska na exporte služieb cestovného ruchu je spomedzi krajín V4 najnižší, čo poukazuje na nedostatočné využitie potenciálu cestovného ruchu v národnom hospodárstve. Z Grafu možno pozorovať, že miera tempa rastu exportu sa najdynamickejšie menila v Poľsku, kedy v skúmanom období vzrástla o 17,18%. Nasleduje Slovensko (16,23%) a Maďarsko (5,43%). Česko ako jediná krajina dosiahla prepád vývozu, a to o 10,24 %.

Cestovný ruch je dôležitou hnacou silou medzinárodného obchodu so službami. Dôkazom toho je obchodná bilancia, ktorá odzrkadľuje rozdiel medzi hodnotou vývozu a dovozu služieb cestovného ruchu. Jej vývoj z komparatívneho hľadiska krajín V4 zobrazuje Graf 2. Pre dosiahnutie porovnateľných údajov je obchodná bilancia krajín vyjadrená relatívne, a to na základe podielu salda obchodnej bilancie jednotlivých krajín a obratu zahraničného obchodu služieb cestovného ruchu, teda súčtu importu a exportu služieb v cestovnom ruchu.

Graf 1 Vývoj exportu služieb cestovného ruchu v krajinách V4 v rokoch 2008-2019 (v USD)

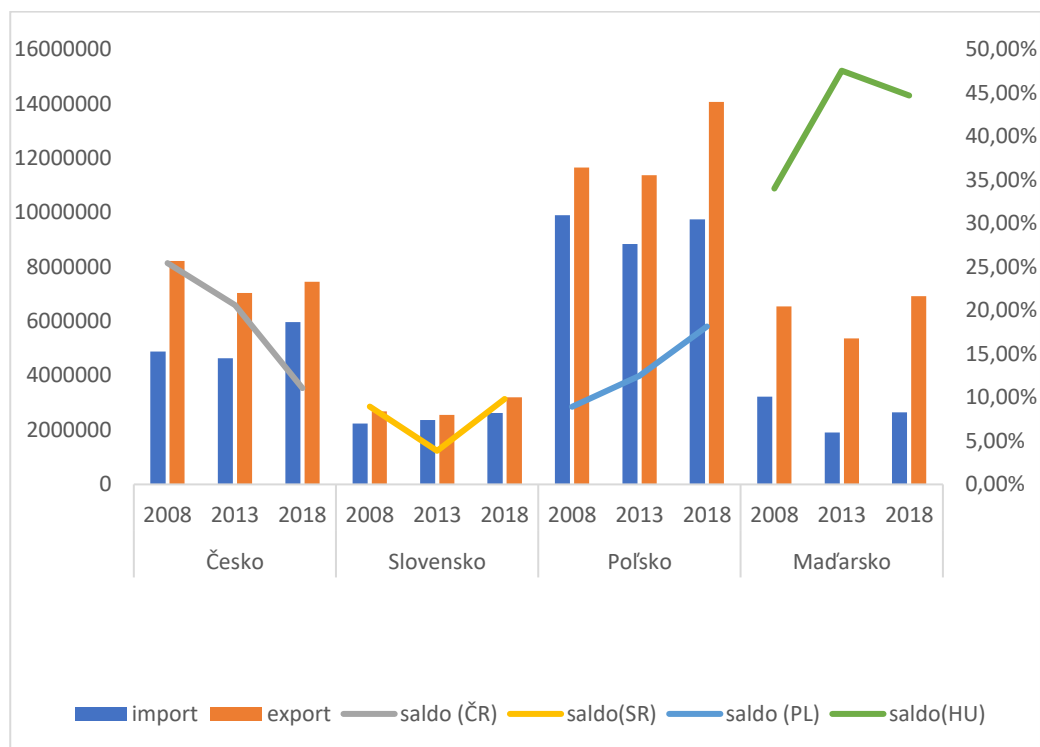

Zdroj: Trademap, 2020

Objemy vývozu a dovozu služieb cestovného ruchu sa v krajinách rozvíjali rozdielne. Graf 2 ukazuje, že v skúmanom období bolo saldo obchodnej bilancie v krajinách V4 kladné. Napriek skutočnosti, že import a export služieb dosahoval najvyššie hodnoty v Poľsku, kde saldo obchodnej bilancie rástlo najdynamickejšie, najvyššiu úroveň salda obchodnej bilancie na celkovom obrate zahraničného obchodu dosahuje Maďarsko. Je to spôsobené samotným relatívnym vyjadrením v tom zmysle, že Maďarsko má najvyššie hodnoty v aktívnom salde platobnej bilancie, zatiaľ čo obrat zahraničného obratu dosahuje dvojnásobne nižšie hodnoty v porovnaní s Poľskom, čo sa odzrkadľuje na konečnom výsledku. Aj keď je hodnota salda obchodnej bilancie v Poľsku a Maďarsku približne rovnaká, Maďarsko tieto hodnoty dosahuje pri oveľa nižšej hodnote obratu. Zjednodušene povedané, aktívne saldo bilancie obchodu služieb cestovného ruchu v Maďarsku spôsobila nižšia dynamika rastu vývozu oproti dynamike rastu dovozu.

Dôvod klesajúcej krivky Česka sú zvýšené výdavky na zahraničný cestovný ruch v sledovanom období, čo sa prejavilo na zvyšovaní importu a poklese hodnôt v exporte služieb cestovného ruchu. Rok 2018 predstavoval historické maximum, kedy výdavky na medzinárodný cestovný ruch dosiahli rekordných vyše 6 miliárd amerických dolárov.

Graf 2 Vývoj obchodnej bilancie krajín V4 v službách cestovného ruchu (v tis. dolároch)

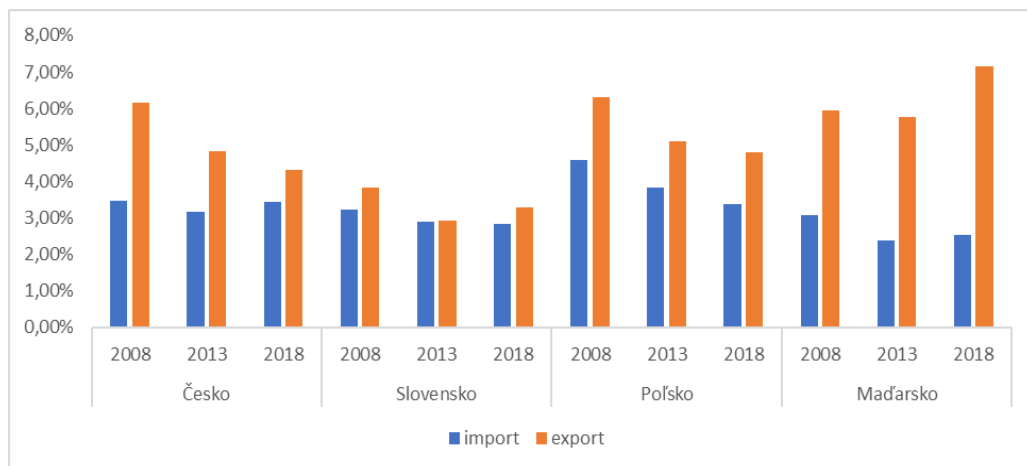

Zdroj: Trademap, 2020

Bližšie vysvetlenie predchádzajúceho grafu zobrazuje Graf 3 na základe ukazovateľov svetového rozvoja. Uvádza percentuálny podiel príjmov z medzinárodného cestovného ruchu na celkovom exporte tovarov a služieb a výdavkov z medzinárodného cestovného ruchu na celkovom importe tovarov a služieb.

Na základe grafu môžeme skonštatovať, že najvyšší podiel exportu v službách cestovného ruchu dosahuje Maďarsko, ktoré zároveň dosahuje aj najnižšie hodnoty pri importe. Dôvodom tohto stavu je silný význam domáceho cestovného ruchu v krajine, ktorý v posledných rokoch dosahuje vysoké hodnoty, čo sa následne prejavuje na nízkych hodnotách importu služieb cestovného ruchu. V praxi to znamená, že približne 14,4 milióna Maďarov sa rozhodne stráviť dovolenku vo svojej krajine, čo sa odzrkadľuje na nízkych hodnotách výdavkov na zahraničný cestovný ruch (OECD, 2020). Napriek značnému prepadu v rokoch 2009-2010 sa odvetvie cestovného ruchu krajín V4 postupne rozvíjalo. Napriek postupnému medziročnému zvyšovaniu salda obchodnej bilancie export služieb na Slovensku výrazne zaostáva za ostatnými krajinami. Pod túto skutočnosť sa podpisuje najmä nedostatočne vyvinutý produkt cestovného ruchu, ale aj výrazne nižšia intenzita a investovanie do propagácie v zahraničí v porovnaní s ostatnými krajinami ako aj zaostávajúca kvalita poskytovaných služieb (Ministerstvo hospodárstva SR, 2018).

Graf 3 Percentuálny podiel príjmov a výdavkov z medzinárodného cestovného ruchu na celkovom importe a exporte tovarov a služieb v krajinách V4

Zdroj: Knoema, 2021

Pre získanie komplexnejšieho pohľadu na export služieb cestovného ruchu sme kvantifikovali indikátory, ktoré slúžili na určenie rastových trendov vývozu služieb. Konkrétne išlo o mieru rastu exportu služieb a mieru rastu HDP. Indikátory boli vypočítané medziročne v časovom horizonte 2008-2019 a tieto výpočty boli podkladom pre vykonanie korelačnej analýzy.

V súvislosti so skúmaním vývoja exportu služieb cestovného ruchu bolo našim účelom zistiť, či existuje vzťah medzi medziročnou mierou rastu exportu služieb cestovného ruchu a úrovňou ekonomického rozvoja, čo v našom prípade predstavuje miera rastu HDP na obyvateľa. Aby sme zistili, či existuje korelácia medzi uvedenými veličinami, vytvorili sme bodový graf rastu HDP a vývozu služieb. Pre odhad korelácie medzi mierami rastu HDP a rastom exportu služieb v časovom rozmedzí od 2008 do 2019 bola vykonaná korelačná analýza.

Výsledky analýzy ukazujú, že korelačný koeficient $R=0,31$ je štatisticky významný (úroveň $p<0,001$). To dokazuje prítomnosť slabšej pozitívnej korelácie medzi rastom exportu služieb a rastom HDP. Graf 3 predstavuje korelačný rozptylový graf, ktorý jasne ukazuje, že existuje určitý súlad medzi rastom HDP na obyvateľa a rastom vývozu služieb. Výsledkom regresnej analýzy je lineárna závislosť rastu vývozu služieb od HDP na obyvateľa. Na základe vykonanej regresnej analýzy bola zistená lineárna závislosť exportu služieb cestovného ruchu na HDP na obyvateľa. Výsledky regresnej analýzy rastu vývozu služieb a rastu HDP v rokoch 2008-2018 vyústili do nasledovnej regresnej rovnice:

$$y = 1,2717x + 0,1218$$

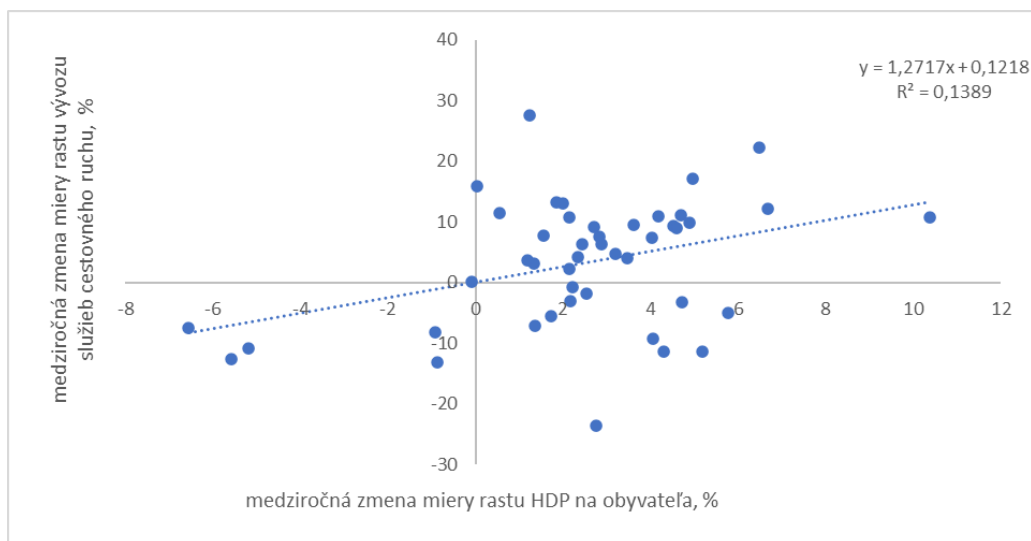
kde,

premenná x - medziročná miera rastu HDP na obyvateľa

Z regresnej rovnice vyplýva, že zvýšenie tempa rastu HDP na obyvateľa o 1% zodpovedá priemernému rastu exportu služieb cestovného ruchu o 1,27%. Vzhľadom na

výsledky regresnej analýzy je tento model štatisticky významný ($F=6,93$). Výsledky analýzy ukazujú, že 13,9% rastu vývozu služieb cestovného ruchu v krajinách V4 je určovaných rastom HDP na obyvateľa ($R^2=0,139$) a na zvyšných 86,1% vplyvajú ďalšie faktory. Toto zistenie korešponduje so zisteniami Prohovorsa (2018), ktorý vo svojej štúdii preskúmal vzťah medzi mierou tempa rastu HDP na obyvateľa a exportu služieb, pričom zistil, že medzi dvomi uvedenými veličinami existuje silná korelácia. V našom prípade sme skúmali výlučne služby cestovného ruchu, pričom výsledkom je slabšia miera závislosti HDP od exportu služieb.

Graf 4 Graf závislosti miery rastu HDP na obyvateľa a miery rastu vývozu služieb cestovného ruchu v krajinách V4 v rokoch 2008-2018

Zdroj: vlastné spracovanie

3.1 Ekonomický význam cestovného ruchu krajín V4

Nasledujúca kapitola skúma vplyv cestovného ruchu na platobnú bilanciu krajín V4. V súvislosti s platobnou bilanciou cestovného ruchu je dôležité poznamenať, že bilancia zachytáva len niektoré platby. Absentujú napr. výdavky na medzinárodnú osobnú dopravu, cestovné poistenie, ktoré sú zahrnuté v iných bilanciách služieb (Gúčik, 2013). Za účelom diskusie o priaznivom vplyve cestovného ruchu na platobnú bilanciu musí výška devízových príjmov krajiny presahovať sumu devízových výdavkov (Celik, 2013).

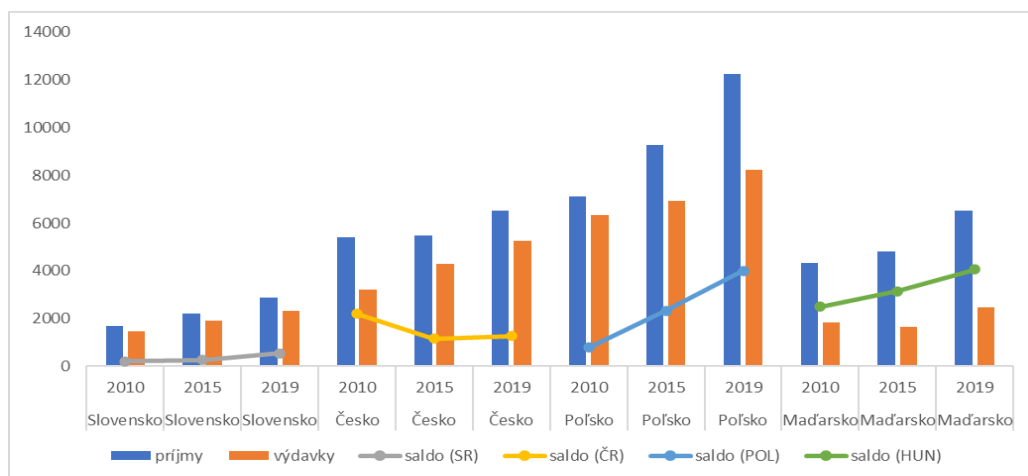
Graf 5 zobrazuje postavenie cestovného ruchu v platobnej bilancii jednotlivých krajín. Naším cieľom bolo preskúmať vývoj salda platobných bilancií. Empirické zistenia ukazujú, že najvyššie príjmy z aktívneho zahraničného cestovného ruchu dosahuje dlhodobo Poľsko. Za ním nasleduje Česká republika, Maďarsko a napokon Slovensko. Napriek zaostávajúcej pozícii v porovnaní s ostatnými krajinami V4 sa význam cestovného ruchu Slovenska prejavil na zlepšení medziročného salda bilancie služieb.

Bilancie cestovného ruchu v krajinách V4 sú dlhodobo aktívne. Aktívne saldo bilancie cestovného ruchu zlepšuje platobnú bilanciu štátu, prispieva k znižovaniu deficitu bežného účtu a tvorbe devízových rezerv.

Hodnota salda na Slovensku vykazuje z komparatívneho hľadiska opäť najnižšie hodnoty. V praxi to môžeme interpretovať tak, že slovenská ekonomika má na jednej strane príjmy od zahraničných turistov (tzv. vývoz služieb), ale na druhej strane má takmer v rovnakej hodnote výdavky, ktoré sú súhrnom slovenských dovolenkárov v zahraničí za tovary a služby (tzv. dovoz služieb). Zjednodušene povedané, veľkú časť finančných prostriedkov, ktoré zaplatili zahraniční dovolenkári na Slovensku za tovary a služby sú následne vyvezené do zahraničia. S výnimkou Česka možno vo všetkých krajinách pozorovať pozitívny vývoj salda platobnej bilancie.

Najdynamickejší rast zaznamenáva Poľsko, ktoré ako jediná krajina v Európe neupadla do recesie počas hospodárskej krízy (Šambronská, 2014). Príčinu priaznivejšieho vývoja poľskej ekonomiky možno hľadať v raste produktivity práce, ktorá bola pozitívne ovplyvnená rastúcou mierou zahraničných investícií. Dopad globálnej krízy na poľskú ekonomiku bol najslabší spomedzi krajín V4 aj kvôli skutočnosti, že ide o relatívne veľkú ekonomiku, ktorá nie je tak závislá od zahraničného dopytu v porovnaní s menšími ekonomikami zvyšných krajín (Matoušková, 2020).

Graf 5 Ekonomický význam cestovného ruchu v krajinách V4 (v mil. €)

Zdroj: Eurostat, 2020

3.2 Kvantifikácia medzinárodného významu služieb cestovného ruchu krajín V4

Pre porovnávanie významu exportu služieb cestovného ruchu v peňažnom vyjadrení z dlhodobého hľadiska sa medzi štátni používa aj prepočet devízových príjmov a výdavkov na jedného obyvateľa dosadením vzťahu:

$$P = \frac{P_{azcr}}{o}, \text{ resp. } \frac{V_{pzc r}}{o}, \text{ kde}$$

Pazcr – príjmy z aktívneho zahraničného cestovného ruchu

Vpzcr – výdavky na pasívny zahraničný cestovný ruch

O-počet obyvateľov štátu

Príjmy a výdavky zahraničného cestovného ruchu na obyvateľa v krajinách V4 zobrazuje Tabuľka 2. Najvyššie príjmy zo zahraničného cestovného ruchu na obyvateľa dosiahlo Maďarsko. Naopak, najvyššie výdavky na zahraničný cestovný ruch zaznamenáva Česko. V konečnom dôsledku môžeme zhodnotiť, že neexistuje závislosť medzi príjmami a výdavkami na zahraničný cestovný ruch, ale výdavky na zahraničný cestovný ruch na obyvateľa ovplyvňuje najmä HDP daného štátu (Gúčík, 2013).

Tab. 2 Príjmy a výdavky zahraničného cestovného ruchu na obyvateľa krajín V4 v roku 2019

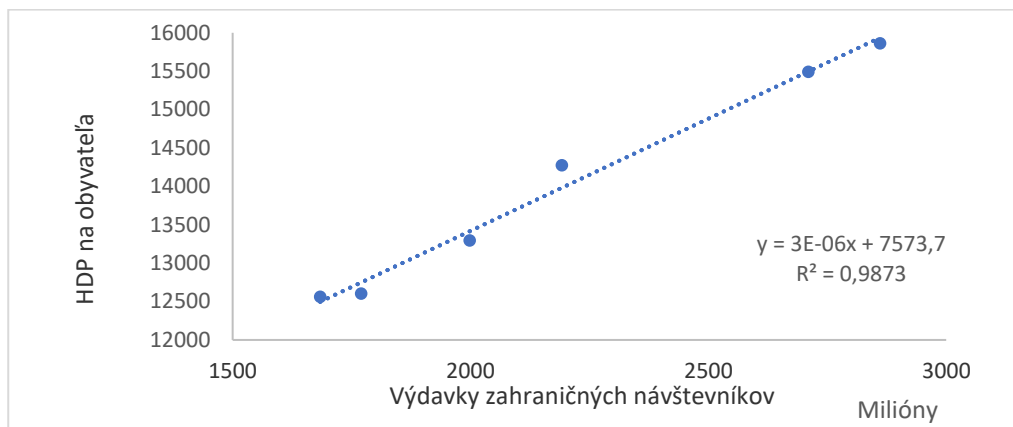
Krajina	Výdavky (v €)	Príjmy (v €)
Slovensko	424,4	524,95
Česko	493,9	612,58
Poľsko	217,4	322,65
Maďarsko	250,9	666,83

Vlastné spracovanie na základe Eurostat, 2020

3.3 Skúmanie vzťahu HDP a medzinárodného cestovného ruchu

Služby cestovného ruchu sú známe tým, že prispievajú k ekonomickému rastu HDP, generovaním nových pracovných miest či stimulovaním podnikateľského prostredia a investícií. Ekonomické impakty cestovného ruchu na hospodársky sektor delíme na priame, nepriame a vyvolané. Predmetom nasledujúcej analýzy bude preskúmať priame účinky a ich vplyv na HDP vyvolaný príjmami z exportu služieb cestovného ruchu. Priame impakty cestovného ruchu na ekonomiku krajiny tvoria príjmy plynúce z ubytovacích, stravovacích, dopravných, zábavných, zdravotných, kultúrnych, športových služieb a služieb cestovných kancelárií (Novacká, 2014). V prípade ekonometrickej analýzy berieme do úvahy HDP na obyvateľa ako závislú premennú a prostredníctvom korelačnej a regresnej analýzy analyzujeme vplyv príjmov z medzinárodného cestovného ruchu, t.j. výdavkov zahraničných prichádzajúcich návštevníkov do krajín V4. Analýza bola vykonaná za 6 pozorovacích rokov v časovom rozmedzí 2008-2019. Aj keď sa zdá byť pozorované časové obdobie krátke, stále poskytuje prehľad o väzbe medzi príjmami z medzinárodného cestovného ruchu a HDP na obyvateľa v jednotlivých krajinách.

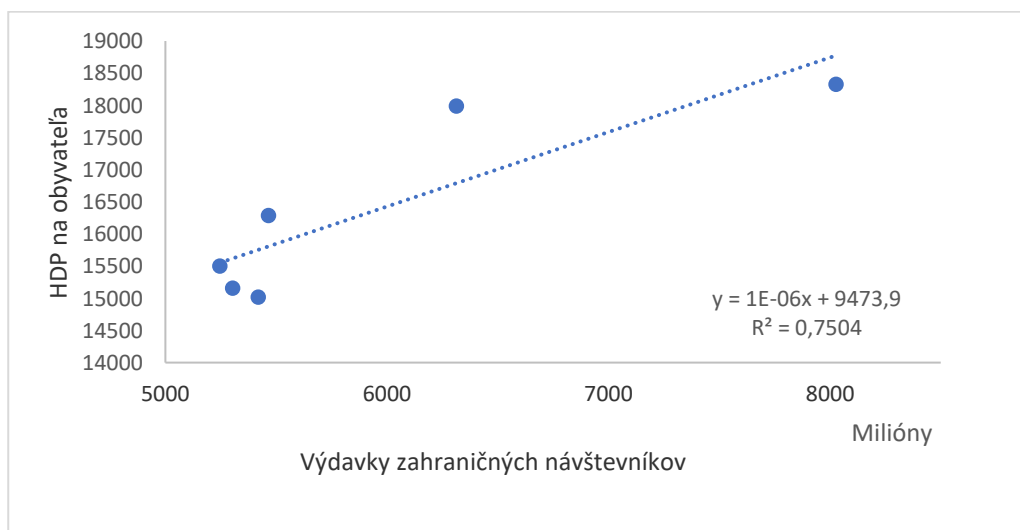
Graf 5 Graf závislosti HDP od príjmov zahraničných turistov na Slovensku

Zdroj: Eurostat, 2020

Z uvedeného pre Slovensko vyplýva, že ide o pozitívnu koreláciu, pretože medzi skúmanými premennými existuje silná väzba. Potvrzuje to aj korelačný koeficient, ktorého hodnota je 0,91.

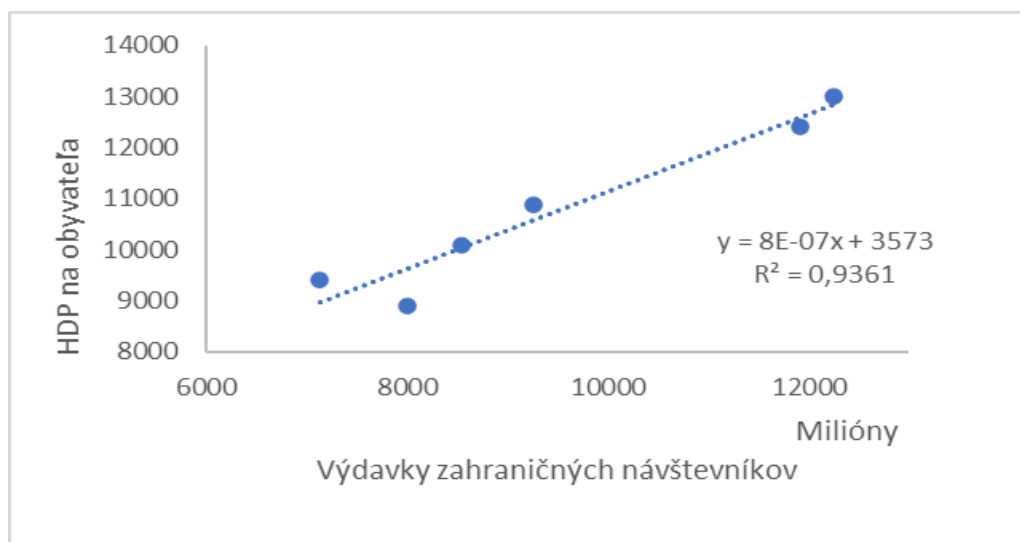
Graf 6 Graf závislosti HDP od príjmov zahraničných turistov v Českej republike

Zdroj: Eurostat, 2020

Graf 6 podobne ako v predchádzajúcom prípade vykazuje pozitívnu väzbu medzi premennými, pričom korelačný koeficient je 0,87.

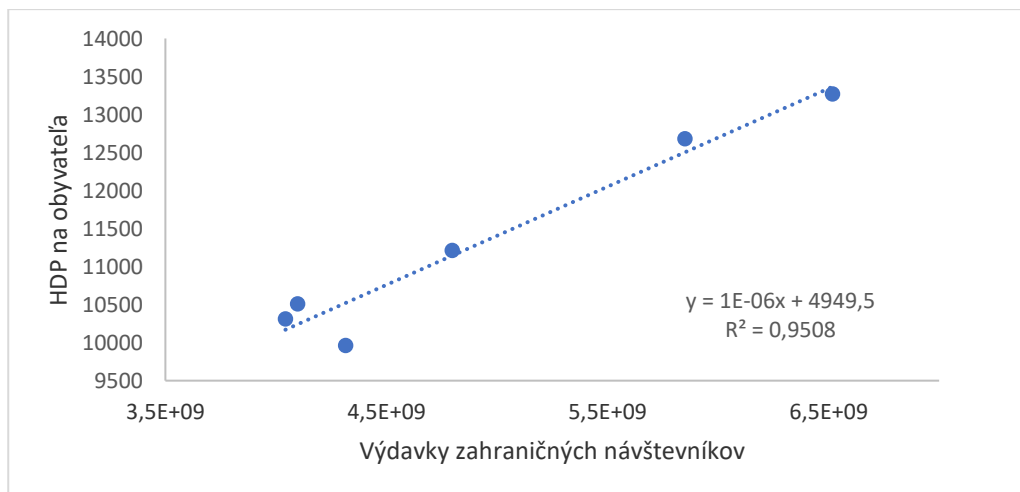
Graf 7 Graf závislosti HDP od príjmov zahraničných turistov v Poľsku

Zdroj: Eurostat, 2020

Z Grafu 7 možno na základe korelačného koeficientu ktorého hodnota v prípade Poľska je 0,97 skonštatovať silnú väzbu medzi skúmanými premennými.

Graf 8 Graf závislosti HDP od príjmov zahraničných turistov v Maďarsku

Zdroj: Eurostat, 2020

Korelačný koeficient Maďarska skúmaných premenných má rovnako ako v prípade Poľska hodnotu 0,97.

Regresná analýza ukazuje, že medzi skúmanými premennými (príjmy medzinárodného cestovného ruchu a HDP na obyvateľa) v krajinách V4 existuje silná väzba. Regresiu sme stanovili na lineárnu funkciu predstavovanú rovnicou y (HDP krajiny), ktorá je zaznačená v jednotlivých grafoch. Všetky korelačné koeficienty potvrdzujú fakt, že v krajinách V4 existuje súvislosť medzi HDP a príjmami z medzinárodného cestovného ruchu. Korelačná analýza ukazuje, že medzi skúmanými premennými existuje silná proporciálna závislosť, čo znamená, že čím vyššie budú výdavky zahraničných prichádzajúcich návštevníkov, tým väčší dopad to bude mať na HDP tej-ktorej krajiny.

Regresné analýzy tiež prešli p testom na hladine $p < 5\%$, takže môžeme odvodiť, že v spojitosti medzi týmito dvomi premennými neexistuje žiaden stupeň randomizácie, a že väzby medzi nimi sú konzistentné. Regresná analýza ukázala, že existuje významná súvislosť medzi medzinárodnými príjmami z cestovného ruchu a HDP v jednotlivých krajinách V4. Na základe zrealizovanej analýzy môžeme zhodnotiť, že príjmy z cestovného ruchu priamo ovplyvňujú rast alebo pokles HDP.

3.4 Analýza ekonomických impaktov cestovného ruchu krajín V4

Predmetom skúmania nasledujúcej časti sú ekonomické impakty krajín V4. Jedným z indikátorov pre toto meranie je práve export návštevníkov prostredníctvom výdavkov zahraničných turistov v týchto krajinách (Novacká, 2014). Tieto výdavky zároveň predstavujú pre krajiny V4 medzinárodné príjmy z cestovného ruchu.

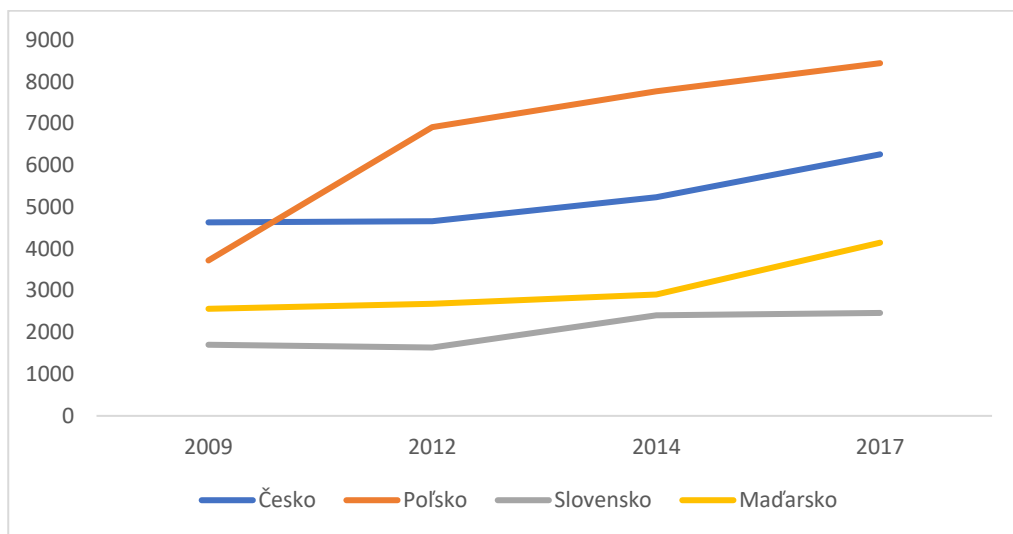
Najrelevantnejším zdrojom informácií v tejto súvislosti je preto satelitný účet cestovného ruchu, ktorý patrí medzi najsystematickejšie nástroje merania ekonomického významu a prínosu cestovného ruchu na národnej úrovni. Z medzinárodného hľadiska je porovnateľným zdrojom informácií harmonizovaný systém satelitných účtov na európskej úrovni. Satelitný účet cestovného ruchu predstavuje špecifický nástroj na meranie makroekonomického vplyvu odvetví. Unikátnosť údajov v satelitnom účte spočíva v tom, že abstrahuje od údajov domáceho cestovného ruchu, ktoré by štatistiku exportu služieb skresľovali, nakoľko domáci cestovný ruch sa do exportu služieb nezaratáva.

Nasledujúce grafy zobrazujú vývoj výdavkov zahraničných návštevníkov, pričom segmentácia spočíva v kvantifikovaní výdavkov jednodňových návštevníkov a viacdňových turistov. Výdavky zahraničných turistov tvoria v modeli platobnej bilancii cestovného ruchu zložku na strane aktív v kategórii príjmy z aktívneho zahraničného cestovného ruchu. Príjmy zahraničného cestovného ruchu sú jednou z najvýznamnejších súčastí neviditeľného exportu (tvoria približne 40% zo služieb).

V porovnaní s ostatnými krajinami EÚ možno označiť výdavky krajín V4 ako priemerné. Z dlhodobého hľadiska prúdi najviac finančných prostriedkov zo služieb cestovného ruchu pri viacdňových turistoch do Španielska, Francúzska, Talianska, Nemecka a Holandska, ktoré spolu tvoria približne 70% celkových výdavkov v EÚ (TSA, 2019). Proces spotrebiteľského správania a mýšľania peňazí ovplyvňuje veľa determinantov, pričom rozdiely vo výške výdavkov závisia aj od zdrojových trhov daných krajín (Novacká, 2014). Z grafov možno pozorovať, že výška výdavkov sa odlišuje v závislosti od dĺžky pobytu zahraničných návštevníkov. Vo všetkých grafoch zaznamenáva najvyššie hodnoty výdavkov Poľsko v prípade jednodňových a viacdňových turistov.

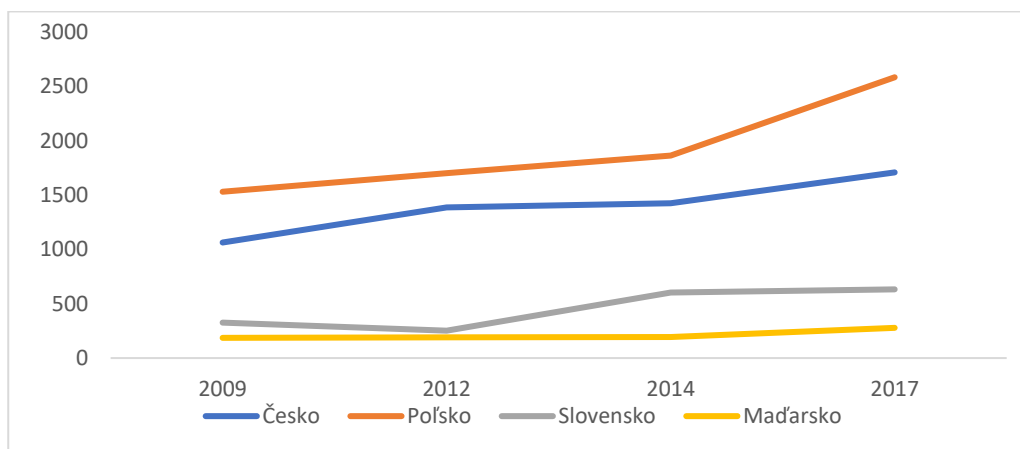
Z hľadiska štruktúry služieb sú najdôležitejšími kategóriami ubytovacie, stravovacie služby a dopravné služby, ktorých podiel na importe a exporte služieb býva najvyšší. Na úrovni členských krajín Európskej únie tvorí export dopravných služieb na celkovom exporte služieb v priemere 17% a export ubytovacích a stravovacích služieb približne 18% (Gáll, Krošláková, 2018).

Graf 9 Vývoj výdavkov jednodňových a viacdňových turistov v krajinách V4 (v mil. €)

Zdroj: Eurostat (2020)

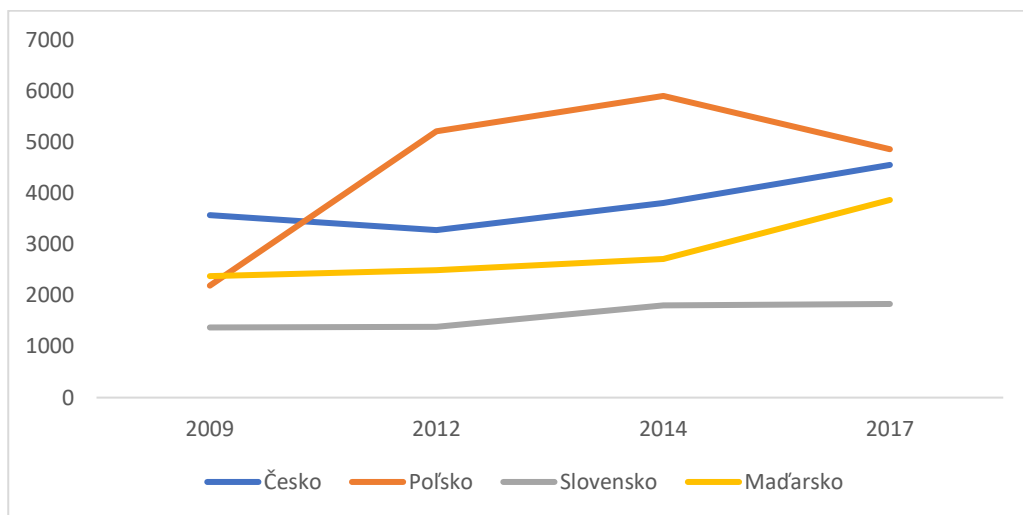
Graf 10 Vývoj výdavkov jednodňových návštevníkov v krajinách V4 (v mil. €)

Zdroj: Eurostat, 2020

Najvyššie počty prenocovaní v ubytovacích zariadeniach zaznamenáva spomedzi krajín V4 dlhodobo Poľsko. Nasleduje Česko, Maďarsko a napokon Slovensko (Eurostat, 2021). V počte prenocovaní možno pozorovať trend medziročného rastu počtu prenocovaní v každej krajine skúmaného obdobia. V roku 2017 bol počet turistov v Poľsku vyšší (67 175 700) ako celkový počet prenocovaní zvyšných krajín dohromady (52 980 312).

Graf 11 Vývoj výdavkov viacdňových návštevníkov v krajinách V4 (v mil. €)

Zdroj: Eurostat, 2020

Najnižšie hodnoty výdavkov zahraničných návštevníkov zaznamenáva Slovensko. V tejto súvislosti je dôležité podotknúť, že kontinuálne zvyšovanie výkonov v cestovnom ruchu oslovením nových trhov a starostlivosťou už o existujúce trhy závisí vo veľkej miere od primeranosti rozpočtu na propagáciu krajiny ako destinácie. V roku 2016 došlo k zrušeniu štátnej agentúry pre cestovný ruch, a tak bolo financovanie marketingových aktivít výrazným spôsobom finančne obmedzené. V Grafe 10 možno pozorovať zmenu v prípade Slovenska, ktoré výnimočne nezastáva posledné umiestnenie spomedzi krajín V4 z aspektu vývoja výdavkov viacdňových návštevníkov. Dôvodom je fakt, že Slovensko spomedzi krajín V4 dlhodobo zaznamenáva najvyšší počet jednodňových návštevníkov. Podiel jednodňových návštev na výdavkoch na cestovný ruch tvorí približne 19% na Slovensku, ale aj v Maďarsku (Eurostat, 2019). Postupné zvyšovanie výdavkov možno pozorovať pre všetky skúmané krajiny po uplynutí finančnej krízy v každej krajine skúmaného regiónu. Na základe výsledkov môžeme zhodnotiť, že napriek tomu, že význam medzinárodného cestovného ruchu skúmaného regiónu je značný, krajiny V4 nepredstavujú turistickú veľmoc Európy. Z dlhodobého hľadiska je úroveň medzinárodných príjmov cestovného ruchu najvyššia v Španielsku, Francúzsku, Taliansku, pričom ide o najobľúbenejšie dovolenkové destinácie pre rezidentov v Európe. Úroveň výdavkov zahraničných turistov dosahuje viac ako 50% medzinárodného obchodu so službami v Chorvátsku (72 %), Španielsku (56 %) a Portugalsku (54 %) (Eurostat, 2018).

Faktom zostáva, že napriek všetkým štatistickým hodnotám, hotelovým a turistickým záznamom a analýzam je nemožné dosiahnuť úplnosť záznamov o účinkoch exportu služieb cestovného ruchu, nakoľko väčšina dostupných databáz abstrahuje od segmentácie návštevníkov na domácich a zahraničných.

Záver

V zrealizovanom výskume sme na základe stanoveného cieľa prišli k viacerým záverom plynúcich s exportom služieb cestovného ruchu.

Jedným z prvých zistení zrealizovanej analýzy je, že zahraničný obchod so službami cestovného ruchu zaznamenal počas uplynulých rokov obrovský vývoj. Tento hospodársky úspech predstavujúci zvyšujúce sa aktívne saldo obchodnej aj platobnej bilancie služieb cestovného ruchu nastalo aj vďaka rastúcej liberalizácii zahraničného obchodu. Ďalší vývoj stredoeurópskeho obchodu so službami cestovného ruchu vrátane exportu závisí predovšetkým od iniciatívy príslušných krajín a silnej konkurencieschopnosti v prostredí cestovného ruchu. Vyžaduje sa zlepšenie kvality poskytovaných služieb, orientácie na medzinárodné trhy a vyššej odbornej kvalifikácie v tomto sektore. V prípade Slovenska je potrebné zvýšiť jeho konkurencieschopnosť a zlepšiť jeho postavenie v rámci krajín V4.

Z pohľadu vývoja obchodnej bilancie, vývozu služieb cestovného ruchu či salda platobnej bilancie a výdavkov zahraničných návštevníkov v krajine dosahuje najnižšie hodnoty Slovensko. Aj keď význam cestovného ruchu medziročne stúpa, čo sa prejavuje v postupnom náraste počtu turistov (s výnimkou roka pandémie), musíme skonštatovať, že potenciál cestovného ruchu Slovenska je nedostatočne využitý. Ekonomika krajiny je známa svojou proexportne orientovanou politikou pre automobilový priemysel. V porovnaní s ostatnými krajinami V4 sú poddimenzované a podfinancované aj marketingové aktivity v tomto odvetví. Pomôcť Slovensku má novozriadená štátna agentúra Slovakia Travel.

Na základe predchádzajúcich štúdií sme sa z makroekonomického hľadiska zaoberali skúmaním korelácie vzťahov viacerých premenných. V prvom rade sme preskúmali vzťah medziročnej miery rastu HDP a medziročného exportu služieb za krajiny V4 ako celku v časovom horizonte desiatich rokov. Zistili sme, že medzi týmito premennými je určitá väzba, ale na slabej úrovni, nakoľko hodnota korelačného koeficientu je 0,3. Príčinou tejto skutočnosti je fakt, že krajiny V4 nie sú európskou veľmocou v cestovnom ruchu. Export služieb cestovného ruchu sa v tomto koncepte rozumie ako zahraničný príjazdový cestovný ruch.

V súvislosti s exportom služieb cestovného ruchu sme skúmali hodnotu príjmov v platobnej bilancii. Napriek dlhodobému aktívnemu saldu, ktoré dosahujú všetky krajiny V4 sa hodnoty príjmov z exportu služieb cestovného ruchu v rámci krajín líšia. Preto sme osobitne skúmali stranu aktív, a to výdavky zahraničných návštevníkov v krajinách V4. Z komparatívneho hľadiska dosahuje najvyššie príjmy z aktívneho zahraničného cestovného ruchu Poľsko. Výška výdavkov je spôsobená rôznymi faktormi, ako sú hlavné zdrojové trhy danej krajiny, počet medzinárodných príchodov turistov či priemerná dĺžka ich pobytu. Pre bližšie skúmanie problematiky príjmov sme sa zamerali na preskúmanie ich vzťahu k výške HDP. Výsledkom bolo, že korelačné koeficienty vo všetkých krajinách

dosiahli vysoké hodnoty, čo znamená, že väzba medzi príjmami zo zahraničného cestovného ruchu a výškou HDP bola silná, a teda zahraničné príjmy zo spotrebovaných služieb cestovného ruchu majú schopnosť priamo ovplyvňovať rast, resp. pokles HDP.

Posledným zistením je, že výdavky zahraničných návštevníkov sú vždy vyššie v prípade viacdňových turistov, ktorí v krajine strávia minimálne jednu noc. Problém bližšej špecifikácie komoditnej štruktúry služieb cestovného ruchu nastáva v tom, že štatistické dáta vo väčšine prípadov abstrahujú od diverzifikácie turistov na medzinárodných a domácich, a preto jediným relevantným zdrojom informácií z ktorého sme vychádzali boli európske turistické štatistické účty, ktoré kvantifikujú výlučne príjmy a výdavky domácich a zahraničných účastníkov cestovného ruchu.

Spracovaním problematiky sme zistili, že cestovný ruch je odvetvie veľmi citlivé na medzinárodné výkyvy a ľahko ovplyvniteľné globálnymi krízami, čoho dôsledkom je aj finančná kríza v roku 2008, ktorá sa v nasledujúcich rokoch prejavila na zníženej hodnote vývozu služieb v cestovnom ruchu. Tento fakt nám dáva podnet pre ďalšie spracovanie v súvislosti so skúmaním dopadu celosvetovej pandémie koronavírusu na odvetvie služieb cestovného ruchu. Spracovaná téma je vhodná pre ďalšie skúmanie vývoja exportu služieb krajín V4 v nasledujúcich rokoch.³

Zoznam bibliografických odkazov

- CEIC. *Czech Republic Tourism Statistics*, 2019.[online]. Dostupné na: <https://www.ceicdata.com/en/czech-republic/tourism-statistics>
- EUROSTAT. *Tourism satellite accounts in Europe 2016 edition*..[online].Dostupné na: <https://lnk.sk/xiy8>
- EUROSTAT. *Tourism satellite accounts in Europe 2019 edition*.. [online] Dostupné na: <https://lnk.sk/dp59>
- EUROSTAT. *Tourism statistics in the European Statistical System.2008*. [online]. Dostupné na: <https://lnk.sk/bmly>
- EUROSTAT. *Nights spent at tourism accommodation establishments*, 2021.[online]. Dostupné na: <https://lnk.sk/szl2>
- EUROSTAT. *Real GDP per capita.2021*.[online]. Dostupné na: <https://lnk.sk/zxkx>
- EUROSTAT. *Štatistika cestovného ruchu*. 2018. [online].[cit. 28. október 2021].Dostupné na: <https://lnk.sk/dvbe>
- GABRIELE, Alberto. *Export of services and economic growth in developing countries*. [online]. UNCTAD, 2004. [online] Dostupné na: https://unctad.org/system/files/official-document/ditctnadmisc20036_en.pdf
- GÁLL, Jozef. – KROŠLÁKOVÁ, Monika. *Medzinárodný obchod so službami cestovného ruchu v EÚ – historické a súčasné perspektívy*. Zborník príspevkov z konferencie, 2018. [online].[cit. 29. september 2021]. Dostupné na: https://of.euba.sk/www_write/files/veda-vyskum/publikacie/2018-12-16-svoc-2018.pdf#page=85

³ Príspevok je súčasťou projektu Mladých učiteľov, vedeckých pracovníkov a doktorandov s prideleným číslom I-21-101-00

- GREGOVÁ, Elena. – DENGOV, Victor. *The practical economic policy in transition economies of V4 countries at the present stage of globalization*. 2015.[online].[cit. 15. september 2021]. Dostupné na: <https://lnk.sk/uet0>
- GÚČIK, M. 2011. *Cestovný ruch. Politika a ekonómia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Ekonomická fakulta, 2011. 186 s. ISBN 978-80-89090-98-3.
- ITC-UNWTO. *National tourism export strategies*, 2017. Dostupné na: https://www.intracen.org/uploadedFiles/intracenorg/Content/Exporters/Sectors/Service_exports/Trade_in_services/ITC-UNWTO%20National%20Tourism%20Export%20Strategies.pdf
- KNOEMA. *Service Export in Current Prices*. 2020. [online] Dostupné na: <https://lnk.sk/jkw6>
- KNOEMA. *World Development Indicators, 2021*. [online]. [cit. 25. september 2021]. Dostupné na: <https://knoema.com/WBWDI2019Jan/world-development-indicators-wdi>
- LOUNGANI, Prakash a kol. *World Trade in services*. International Monetary Fund, 2017. [online]. Dostupné na: <https://lnk.sk/fanu>
- MATOUSKOVÁ, Eleonóra. *Cyclical fluctuations in the Economics in V4 countries*. The EURASEANs journal on global socio-economic dynamics, 2020. [online].[cit. 27. september 2021]. Dostupné na: <https://lnk.sk/aisq>
- MILENKOVSKI, Ace a kol. *The impact of the International Tourism receipts on GDP: The case of Republic of Macedonia*. International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences, 2016. [online].[cit. 10. september 2021]. Dostupné na: <https://lnk.sk/pvxu>
- MINISTERSTVO HOSPODÁRSTVA SR. *Priority proexportnej politiky Slovenskej republiky na obdobie 2018 – 2020*. [online].[cit. 28. september 2021]. Dostupné na: <https://www.mhsr.sk/>
- NOVACKÁ, Ľudmila (2016). *Aktuálne témy cestovného ruchu v stredoeurópskom priestore*. Geografické informácie 20(2) 263-285.
- NOVACKÁ, Ľudmila *Cestovný ruch, technika služieb, delegát a sprievodca*. Bratislava: Ekonóm. 2014. 476 s. ISBN 9788022539487
- NOVACKÁ, Ľudmila. *Visitor export in relation to economic impacts of travel and tourism in the capital Bratislava*. 2014. [online]. Dostupné na: <http://ocs.ef.jcu.cz/index.php/inproforum/INP2014/paper/viewFile/571/470>
- OECD. *Tourism trends and policies 2020. Hungary*. [online]. Dostupné na: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/6b3a24f7-en/index.html?itemId=/content/component/6b3a24f7-en>
- PROHOROV, Anatolij. *Services Sector Export in Europe*. ResearchGate, 2018. [online]. Dostupné na: <https://bit.ly/3xJ5O5U>
- SOPKOVÁ, Gabriela. *Determinants of economic growth in V4 countries and Romania*. [online]. Journal of competitiveness, 2017. Dostupné na: <https://www.cjournal.cz/files/244.pdf>
- STRÁŽAY, Tomáš. *Možnosti a limity ďalšej „vyšehradizácie Vyšehradu*. Ročenka zahraničnej politiky Slovenskej republiky 2011. [online]. Dostupné na: <https://www.ceol.com/search/chapter-detail?id=552638>

- ŠENKOVÁ, Anna. – ŠAMBRONSKÁ, Kristína. *Analýza stavu cestovného ruchu na báze devízových príjmov a devízových výdavkov z činností cestovného ruchu v SR*. International Scientific Correspondence Conference, 2015. [online]. Dostupné na: <https://lnk.sk/anps>
- ŠENKOVÁ, Anna. – ŠAMBRONSKÁ, Kristína. *Teoretické východiská merania vplyvu cestovného ruchu na národné hospodárstvo na základe satelitného účtu cestovného ruchu*. Zborník vedeckých prác z katedry ekonómie a ekonomiky, 2011. [online]. Dostupné na: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Kotulic21/subor/Senkova.pdf>
- TRADEMAP. *List of exporters for the selected service*. 2021. [online]. Dostupné na: <https://lnk.sk/mnc8>
- UPPENBERG, Kristian. – STRAUSS, Hubert. *Innovation and productivity growth in the EU services sector*. European Investment Bank, 2010. Dostupné na: https://www.eib.org/attachments/efs/efs_innovation_and_productivity_en.pdf
- VUJOVIC, Mirko. *Impact of tourism on balance of payments and gross domestic product*. ResearchGate, 2015. Dostupné na: <https://lnk.sk/bdvv>
- WIRTZ, Jochen a kol. *Global business services: Increasing specialization and Integration of The World Economy as Drivers of Economic Growth*. Journal of Service Management, 2015. [online]. Dostupné na: <https://lnk.sk/srz7>
- THE WORLD BANK. *GDP per capita (constant 2010 US\$)*. 2021. [online]. Dostupné na: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD>